רפונטיקון זוחל – צמח חדש לארץ

רן לוטן, אוסף זרעים לבנק הגנים ranlotan@walla.co.il
זלמן באומוול, בוטנאי חובב zalmanpen@gmail.com
אורי פרגמן-ספיר, מנהל מדעי בגן הבוטני האוניברסיטאי – ירושלים fragman@botanic.co.il

רפונטיקון זוחל *Rhaponticum repens* (מורכבים) נמצא לראשונה בארץ בהר חרמונית בגולן. הצמח דומה למיני **דרדר** ובעבר אף שויך לסוג דרדר, אך כיום מזוהה כמין בסוג נפרד. זהו מין רחב-תפוצה באזורים ממוזגים בדרום אסיה בבתי גידול מופרים או לחים. באזורים אחרים בעולם הוא מין צמח פולש. בכתבה ניתנים תיאור הצמח, המעמד הטקסונומי של המין, התפוצה והאקולוגיה. נדונה השאלה אם לפנינו מין נדיר ואדום או צמח זר שעלול להיות מין פולש בארץ.

סיפור המציאה

במחצית השנייה של יוני 2017, במהלך איתור של מיני צמחים המיועדים לאיסוף עבור בנק הגנים, נתקל המחבר הראשון בכתם של צמחים זקופים הדומים לדרדר, שפרחו בוורוד (תמונה 1). הכתם היה בקוטר של 10 מ'(!) וגובה גבעולי הפריחה היה כ-40 ס"מ. הגבעולים נשאו תפרחות בשלבי התפתחות שונים, ועלים ירוקים מסורגים לכל אורכם. הכתם נמצא בשטח של אפיק רחב ויבש, שכנראה היה מוצף בחורף לסירוגין. בית הגידול מופר ונמצא בשולי מטע ליד צינור מים וגדר. נראה כי השקע בו מצויים הצמחים נוצר במסגרת שינויים שנעשו בקרקע לצורך הכשרת המטע הסמוך. האתר נמצא מערבית להר חרמונית בגובה 1100 מ' (מפה 1). ב-8 ליולי הצמחים היו בשיא פריחה. צילומי הצמח נשלחו למחבר השני והשלישי אשר זיהו את הצמח כ**רפונטיקון זוחל** *Rhaponticum repens* (L.) Hidalgo. דגימה מהצמח נאספה ונשלחה לעשביה הלאומית באוניברסיטה העברית.

תמונה 1 (מימין) – רפונטיקון זוחל. צילם: רן לוטן ©
מפה 1 (משמאל) – מיקום הצמח ממערב להר חרמונית
להגדלה – לחצו על התמונות

תיאור הצמח

צמח עשבוני רב-שנתי בעל קנה שורש זוחל ושורשים עמוקים, בזכות תכונה אופיינית זו הוא מופיע בשטח בדמות גושים ומשטחים. הגבעולים והעלים בעלי שעירות קורית בצעירותם ומקריחים עם הזמן. לצמח שושנות עלים מהן מתפתחים גבעולי פריחה זקופים שגובהם 40-20 ס"מ (תמונה 2). עלי השושנת מחולקים-מנוצים, עלי הגבעול התחתונים קטנים מעלי השושנת, אורכם עד 8 ס"מ והם משוננים עד מחולקים-מנוצים (תמונה 3). העלים העליונים קטנים באופן ניכר (3-2 ס"מ) והם שלמים, בעלי שוליים עם שינון מסורי עדין. בעת הפריחה העלים התחתונים מתייבשים וניכרים רק עלי הגבעול העליונים השלמים והקטנים. הגבעולים מתפצלים מאד בחלק התחתון, כל סעיף נושא תפרחת בודדת בקצה (תמונה 3). בשל הפיצול הרב הצמח עתיר תפרחות ומרשים בפריחתו הצפופה הנראית למרחוק ככתם ורוד. מעטפת התפרחת דמוית ביצה, אורכה כ-1.5 ס"מ, חפי המעטפת רעופים (תמונה 4): התחתונים רחבים בעלי קצה מעוגל ושוליים קרומיים, חפי המעטפת הפנימיים (העליונים) צרים יותר, חלקם מסתיימים בחוד או בקצה שעיר. הפרחים צינוריים ורודים-ארגמניים, כולם דו-מיניים, פרחי ההיקף אינם גדולים יותר מפרחי המרכז. צינור הכותרת מסתיים בחמש אונות צרות, ממנו בולט עלי לבן. הזרעון לבנבן, בעל רכסים וציצית הנושרת עם ההבשלה. (Kupicha, 1975).

תמונה 2 (מימין) – רפונטיקון זוחל, גובה הצמח כ-40 ס"מ. צילם: זלמן באומוול ©
תמונה 3 (משמאל) – רפונטיקון זוחל. למטה אופקית: העלים התחתונים גדולים ומשוננים יותר מהעליונים. ענף מאונך: תפרחת ועלים עליונים. צילם: זלמן באומוול ©

בית הגידול

בארצות התפוצה הטבעית, הצמח נפוץ במעונות מופרים ולחים המתייבשים בקיץ. הוא גדל בשולי נחלים, בעמקים ושקעים ובעיקר מופיע כעשב רע באזורים חקלאיים. במעונות טבעיים הוא גדל באחו לח המתייבש בקיץ – עונת פריחתו (תמונה 5).

רפונטיקון זוחל. צילם: אורי פרגמן-ספיר ©. התמונות צולמו בארמניה
תמונה 4 (מימין) – תפרחת עם מעטפת ביצנית
תמונה 5 (משמאל) – צמח בשקע לח ואזורי חקלאות
להגדלה – לחצו על התמונות

התפוצה העולמית

לצמח תחום תפוצה רחב באסיה הממוזגת באזור האירו-סיבירי ואירנו-טורני : דרום רוסיה, אוקראינה (חצי האי קרים), הקווקז, מרכז ודרום טורקיה, ישראל (גולן), צפון עירק, אירן, אפגניסטן ועד למונגוליה במזרח. הצמח התפשט בעולם ונחשב לצמח פולש ובעייתי בצפון אמריקה, דרום אמריקה ואף באוסטרליה, בשל עובדה זו יש עליו הרבה אינפורמציה (Encyclopedia of life, invasive.org ואתרים רבים באינטרנט). לאחרונה נמצא הצמח גם בספרד וגם שם הוא נחשב לפולש (López-Alvarado, 2011).

טקסונומיה

ב-1763 הצמח תואר לראשונה על ידי לינאוס כ**דרדר זוחל** *Centaurea repens* L.. ב-1838 הופרד על ידי הבוטנאי דה קנדול לסוג *Acroptilon* (אקרופטילון) (Greuter, 2006). ב-2006 פורסם מחקר פילוגנטי נוסף ובו נקבע שהסוג Acroptilon צריך להיכלל בסוג Rhaponticum, (לפי Hidalgo et al, 2008). מאז מקובל השם *Rhaponticum repens* לצמח. חשוב לציין שהסוג דרדר והסוגים הקרובים לו (שבט הדרדרים Centaureinae) עבר שינויים סיסטמטיים רבים ומינים מאוחדים תחת סוגים גדולים או מופרדים לסוגים קטנים. לכאורה **רפונטיקון זוחל** דומה ל**דרדר כחול** וקרוביו בשל העובדה שאלה כולם אינם קוצניים, אולם ל**דרדר כחול** וקרוביו פרחי היקף גדולים יותר אשר לעיתים הם עקרים או שנוצרים בהם זרעונים השונים בצורתם מהזרעונים של פרחי מרכז הקרקפת. נזכיר כי גם **קרקפן נמוך** שויך בעבר לסוג רפונטיקון, אולם לפי

Greuter, 2006 מקובל כיום לשייכו לסוג *Klasea*.

שמירת טבע

הצמח נמצא רק באתר אחד בארץ במשטח אחד גדול. יתכן ומשטח זה הוא צמח יחיד בעל קנה שורש משותף. מדובר בקצה חדש לאזור התפוצה הטבעי שהיה מוכר עד כה בדרום טורקיה. עד כה הצמח לא תועד מסוריה ולבנון, אך סביר שהצמח יימצא בעתיד גם בארצות אלה. בשל דגם התפוצה של הצמח בעולם, בית גידולו המופר בארץ והיותו צמח פולש בהרבה מקומות, יתכן שהוא עלול להיות צמח פולש גם בארץ. ואולם, מצד שני יתכן גם שהגולן הוא קצה חדש של אזור התפוצה הטבעי של הצמח והוא יימצא גם בסוריה בעתיד כהמשך גיאוגרפי דרומה לתחום תפוצתו בדרום טורקיה. במקרה זה הצמח ייחשב כצמח אדום ונדיר מאד בארץ. זו דוגמא לגבול הדק העומד בין צמח שאין חשיבות לשימורו ואולי אף יש בו סכנה כצמח פולש מזיק – לבין צמח מקומי נדיר בעל חשיבות גבוהה לשימור.
אנו קוראים לחובבי הצמחים לחפשו במעונות דומים בצפון הגולן כדי לנסות לאפיין את מעמדו ביתר וודאות. סקר מפורט בהר חרמונית, אשר לא נסרק ביסודיות עד כה, ודאי יספק תוצאות מעניינות בהקשר לצמח זה ולעוד צמחים צפוניים נדירים המגיעים בצפון הגולן לגבול תפוצתם הדרומי.

ספרות:

Greuter W and Raab-Straube E von (ed.) 2006+ The Euro+Med Plantbase http://ww2.bgbm.org/EuroPlusMed/PTaxonDetail.asp?NameCache=Rhaponticum%20repens&PTRefFk=7000000

Hidalgo O Garcia-Jacas N Garnatje T Susanna O 2006 Phylogeny of *Rhaponticum* (Asteraceae, Cardueae-Centaureinae) and Related Genera Inferred from Nuclear and Chloroplast DNA Sequence Data: Taxonomic and Biogeographic Implications. Annals of Botany. 97 (5): 705–14. Freely accessible. https://academic.oup.com/aob/article-lookup/doi/10.1093/aob/mcl029

Kupicha FK Davis PH (ed.) 1975 Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol 5, p. 462-463. Edinburg.

López-Alvarado J Crespo MB Garcia-Jacas N Alonso MA et al. 2011 First record of the alien pest *Rhaponticum* repens (Compositae) in the Iberian Peninsula. Collectanea Botanica 30: 59-62.

Encyclopedia of life http://eol.org/pages/468408/details

Invasive.org University of Georgia website on invasive plants https://www.invasive.org/browse/subinfo.cfm?sub=4388

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: לוטן ר באומול ז ופרגמן-ספיר א 2017 רפונטיקון זוחל – צמח חדש לארץ, כתב-עת "כלנית" מספר 4.

רפונטיקון זוחל – צמח חדש לארץ